

Фрідріх ГЛАУЗЕР

ВАХМІСТР ШТУДЕР

КРИМІНАЛЬНИЙ РОМАН

Штудер не просто розслідувач протиправного вчинку, він — дослідник життя.

CF FOLIO

Фрідріх Глаузер
Вахмістр Штудер

«Фолио»

1935

Глаузер Ф.

Вахмістр Штудер / Ф. Глаузер — «Фолио», 1935

Фрідріх Глаузер (1896–1938) – відомий швейцарський письменник. Набув слави майстра кримінального роману, отож не дарма його прозвали «швейцарським Сіменоном». Ф. Глаузер прожив хоч і недовге, але бурхливе життя. Письменник встиг побувати і у війську, і у в'язниці, і в психлікарні. Можливо, такий перебіг подій і став йому в нагоді при написанні двох автобіографічних творів – «В пітьмі» та «Людина в сутінках», а також великого роману про легіонерів «Гуррама». Окрім цих творів, його перу належать п'ять детективних романів: «Чаювання трьох літніх дам», «Вахмістр Штудер», «Температурний листок», «Китаець», «Крок і компанія». Майже всі вони пов'язані образом вахмістра Штудера – блискучого слідчого, дивака і мрійника, який нагадує скоріше приватного детектива, ніж поліціанта.

ББК 84 (4ШВА)

© Глаузер Ф., 1935

© Фолио, 1935

Содержание

Передмова	5
Це вже стало набридати	14
Справа Венделіна Вічі – вперше	20
Більярд і хронічний алкоголізм	25
Кінець ознакомительного фрагмента.	28

Фрідріх Глаузер Вахмістр Штудер Кримінальний роман

Передмова

Фрідріх Глаузер та його роман «Вахмістр Штудер»

Безперечно, детектив нині – один з найпопулярніших літературних жанрів. Детективи домінують серед книг, які вийшли друком упродовж ХХ століття. Однак детективний жанр тривалий час залишався поза увагою серйозної критики. Вірогідно, саме загальнодоступність і популярність творів викликала сумніви в їх художній вартості.

Витоки детективного жанру у глибокій давнині. Його елементи можна побачити у Біблії (в історії Каїна та Авеля маємо злочин, убивцю, жертву, причину злочину, докази, спробу приховати злочин, навіть знаряддя вбивства; цар Соломон влаштовує психологічну пастку псевдоматері тощо), детективною є історія «Тисяча й однієї ночі».

Першими літературними детективами зазвичай вважають оповідання Едгара По, написані у 1840-х роках, хоча елементи цього жанру використовувалися й інші авторами ще раніше. Наприклад, у романі В. Годвіна «Пригоди Калеба Вільямса» (1794) один із центральних героїв – слідчий-аматор. Значний вплив на розвиток детективної літератури справили «Записки» Є. Відока (1828 р). Однак саме Едгар По створив детектива-аматора Дюпена (оповідання «Убивство на вулиці Морг»), який згодом породив Шерлока Холмса й патера Брауна (Г. Честертон), Лекока (Е. Габоріо) і містера Каффа (У. Коллінз). Саме Едгар По ввів у сюжет детективу ідею суперництва в розкритті злочину між приватним детективом і поліцією, у якому приватний детектив зазвичай бере гору.

Історія класичного детективу починається тоді, коли в англосаксонських країнах сформувалася дійова система дотримання суспільного порядку. В Англії це відбулося на початку ХІХ ст., а в середині цього ж століття вийшли друком перші класичні зразки: п'ять новел Едгара По, створені між 1840 і 1845 роками, в яких викладені фундаментальні принципи детективу.

Наступною віхою в розвитку англійського детективу стала публікація «Етюду в багрових тонах» А. Конан Дойла (1887 р.). Автор зосередив увагу на тому, чого Е. А. По торкнувся лише побіжно: власне, процесу дедукції. Він також увів значну кількість побутових деталей; урельнів постать Шерлока Холмса.

Антиподом Шерлока Холмса став француз Арсен Люпен, в образі якого Морис Леблан втілює узагальнені риси французького характеру. В галузі детективної практики нововведеннями М. Леблана стало перетворення дії на розслідування, прискорення темпу розповіді, розширення переліку основних ситуацій класичних детективів (оповідач-злочинець, загадки зачиченої кімнати, віртуозний ланцюжок дедуктивних висновків).

Що ж таке детектив? Чи точніше: що таке детектив традиційний? Це насамперед відновлення соціальної рівноваги. Для того, щоб літературний твір з детективним сюжетом відбувся, потрібні три обов'язкові інгредієнти – сигнал біди (знайдена жертва), порушник громадського порядку (злочинець) і той, хто цей порядок повинен відновити (сищик).

Тривалий час вважалося, що детективний жанр – це щось устояне і незмінне, що створюється за унормованою схемою. У фокусі уваги – аналітичне міркування, напруга інтелекту, що прагне розв'язати криміналістську задачу. Головне, якнайскладніше закрутити сюжет і запросити читача до участі у процесі його «розкручування». Апофеоз таких творів – останні

сторінки, на яких детектив розповідає читачеві, яким чином йому вдалося «вирахувати» і перемогти свого супротивника.

Загальновідомо, що детектив не може обійтися без злочину. Але, щоб детектив відбувся, одного злочину недостатньо. Злочин – матеріал, з яким працює письменник. Розкриття його в романі – процес оповідальний, а не кримінальний. Те, що робить оповідь про розкриття злочину художнім твором, залежить значною мірою не від сищика, а від оповідача. У розслідувача і письменника – різні завдання: одному необхідно розплутати злочин, іншому – захоплююче розповісти про те, як це розплутування відбувається. Незаперечним правилом «детективного дійства» залишається, однак, те, що читач не повинен знати більше, ніж сищик.

Злочин у детективі – не лише «заміс» для розгортання сюжету, але й спосіб зв'язку літературного матеріалу з життям. І чим більше відходить письменник від стереотипів і шаблонних ходів думки, тим сміливіше він спирається на матеріал реального життя.

У ХХ ст. класичний детектив зазнає значних змін; він вже не обмежується лише логічною задачею, а намагається вирішувати художнє «надзавдання». Сищик у такому детективі шукає не так винуватця злочину, як істину.

Чому так відбувається? Та тому, що дедалі наполегливіше заявляє про себе аспект спротиву суспільній системі, яка породжує злочинців. Чим принциповіший, чесніший і проникливіший детектив, тим більшу недовіру до нього виявляють «стовпи суспільства». які є самі далеко не безгрішними.

Швейцарський детектив користується сьогодні популярністю у світі, але, як це не дивно, у нього не було свого «класичного» періоду. Його історія розпочинається з Фрідріха Глаузера (1896–1938) – письменника, який прийшов до детективу в той час, коли під пером його попередників і сучасників, насамперед Сіменона, Чандлера та Хеметта, традиційний роман-кресворд став збагачуватися соціально-психологічним змістом, розкривати глибокі і складні зв'язки між індивідуальною і соціальною психологією.

Глаузер цілком органічно вписався у цей процес. Відомі його слова, що «дію детективного роману легко переказати на півтора сторінках. Інше – сто дев'яносто вісім машинописних аркушів – «начинка». І вся справа в тому, як скористатися цією «начинкою». Глаузер пішов своїм шляхом. Як «начинку» для своїх детективних романів він використав власне життя. Це був сміливий, новаторський крок. Зазвичай життя письменника, який пише детективні твори, цікавить читача значно менше, ніж його робота. Звичайно, з соціальним досвідом автора, так чи інакше втіленим у детективі, читачі стикалися й раніше (Жорж Сіменон, Агата Крісті), але у Глаузера цей досвід проявлений безпосередніше, виразніше, тенденційніше. Його життя – ланцюг безкінечних митарств, воно здається кошмаром на тлі традиційного швейцарського благополуччя. Рано порвавши зі своїм оточенням (письменник народився у заможній буржуазній родині), Глаузер уперто, незважаючи на жорстокі удари долі, йшов супроти течії, розвінчуючи тривіальні соціальні міфи, показуючи непривабливі сторони «ліберального раю». У написаній незадовго до смерті короткій автобіографії фігурують назви притулків, інтернатів, лікарень та інших «закритих» закладів, куди його запроторювали можновладці за «непокору порядку»; «перевиховувався» він жорстоким, але цілковито безпорадним як педагог батьком та в Іноземному легіоні, десь у пісках марокканської пустелі. Затим була праця мийником посуду в Парижі, шахтарем у Бельгії, різноробом у плодово-ягідних шкілках Швейцарії. Але попри все він залишався «вільним художником».

Доречно згадати й перебування початкуючого літератора серед дадаїстів, які зібралися в Цюріху з усієї Європи (там були Трістан Тцара, Філіппо Марінетті, Гійом Аполлінер, Блез Сандрар), а також курси психоаналізу, що стимулювало інтерес Глаузера до підсвідомого, виховувало в ньому здатність створювати цілісний, не розділений на «позитивні» й «негативні» компоненти образ людини.

Фрідріх Глаузер не був, однак, соціальним відщепенцем. Йому хотілося бути корисним людям, він прагнув виконувати роботу, до якої відчував душевну схильність. Але позбавлене внутрішньої динаміки суспільство зверхньо відверталось від усього, що говорило про болі, страждання, смерті, вперто виштовхувало його на периферію існування. І Глаузер у відповідь з не меншою впертістю відстоював свою концепцію мистецтва, вибудовану на фундаменті співчуття та співучасті. Свою «хворобливу тягу до катастроф», до житейських зривів він пояснював бажанням перебороти одноманітність й односторонність ситого існування. «Я шукаю страждання, шукаю, звісно, неусвідомлено, якась частка мого «я» відчуває в ньому потребу, – писав Глаузер, зізнаючись, що «катастрофи» дивовижним чином заспокоювали його, звільняли від почуття якоїсь провини. – Тільки завдяки стражданню я знову тісно стикаюся з життям, це моя внутрішня потреба».

Що ж спонукало Глаузера, художника, який виявляв інтерес до підсвідомого, до глибин душі та її таємничої діалектики, звернутися до детективного жанру? Причин можна назвати декілька, але найперша і найважливіша – бажання знайти свого читача, свою аудиторію. На початку творчого шляху в Глаузера, автора автобіографічного роману про Іноземний легіон («Гуррама») та низки психологічно точних і тонких оповідань-замальовок, такої аудиторії ще не було. Її потрібно було завоювати, але не шляхом потурання невибагливим смакам, а, навпаки, піднімаючи малопідго-товленого читача до рівня «серйозної» літератури. Через те у своїх літературно-критичних працях він вимагає глибокого проникнення у життя не лише від «серйозного роману», але й від детективу, за яким визнає право не лише розважати, але й виховувати читача.

Глаузер відкидає способи створення штучної напруги, виступає проти строгої функціоналізації частин твору, проти канонізованої техніки, згідно з якою все, про що йдеться в детективному творі, спрямоване на розгадку таємниці злочину, коли кожен персонаж – підозрюваний, кожен предмет – речовий доказ, навпаки, він віддає належне випадковості, відстоює право митця зосереджуватися на людях, предметах і явищах природи як самих по собі, а не лише у зв'язку з розкриттям злочину.

Перу Глаузера належать п'ять детективних романів: «Чай для трьох літніх пань», «Вахмістр Штудер», «Температурний листок», «Китаець» і «Крок і компанія». Всі вони створені за короткий проміжок часу, між 1935 і 1938 роками і майже всі пов'язані образом вахмістра Штудера, – раннім представником такого типу неконвенційного слідчого – чи то поліціанта, чи то приватного детектива, – якому через його наступників Марлоу Чандлера, Барлаха Дюрренматта, Валландера Манкельса та Гункелера Шнайдера судилося стати центральною постаттю нового кримінального роману.

При опитуванні, яке проводилося 1990 року серед 37 фахівців-криміналістів щодо «кращого кримінального роман усіх часів», «Вахмістр Штудер» опинився на четвертому місці серед кращих німецькомовних детективів.

Образом вахмістра Штудера Глаузер створив оригінала і водночас прототип терпеливого, сповненого порозуміння, скрупульозного, методично виваженого слідчого. Необхідно відзначити тонке відчуття автором твору мови, драматургічно майстерну розробку сюжету, чітке бачення місця подій, тонке розуміння психології людей. Створені Глаузером образи володіють великою емоційною глибиною, а його захоплива оповідь непомітно зачаровує читача, втягує його у своє русло. Прикметно, що, хоча романи про Штудера написані у період між 1935 і 1938 роками, вони й понині не втратили своєї привабливості.

Створення образу вахмістра Штудера, який мовби відділився від свого творця і зажив самостійним життям, – велика творча удача Глаузера. Зовні Штудер зовсім не схожий на свого творця, хоча його «внутрішній портрет» виявляє спорідненість з моральним обличчям письменника. Обидва вони аутсайдери, невдахи, тільки Штудер – аутсайдер неявний, затаєний, він зберігає можливість жити в суспільстві і водночас триматися осторонь від нього. На службі в

поліції він лише для годиться, насправді ж він служить внутрішньому закону – сумлінню. Роль слідчого дає йому можливість непомітно вносити свої корективи у виконання буржуазного правосуддя, карати зло і сприяти торжеству добра.

Глаузер наділив свого героя відмінною професійною підготовкою. У молоді роки Штудер брав участь у міжнародних конгресах криміналістів, у нього багато знайомих і друзів серед відомих сищиків. Проте становище вахмістра у поліційній ієрархії – всього лише нижній чин! – ніяк не в'яжеться з його знаннями і здібностями. Щоб усунути цю суперечність, Глаузер вводить до життєпису сищика епізод з банківською аферою, коли Штудер, демонструючи принциповість, відмовився «зам'яти» справу, в якій були замішані місцеві фінансові воротили, що коштувало йому пониження по службі. Блискучого комісара столичної поліції розжалували у рядові. Тепер він знову, дослужившись до вахмістра, працює в кантональній поліції. Хоча він має славу дивака і мрійника і до нього ставляться з деякою недовірою й зневагою, йому все ж доручають розслідування найбільш складних справ. Таке становище Штудера чи не найкраще відповідає тій функції, яку накладає на нього автор. Якби він був високопосадовим чиновником, то не мав би змоги контактувати зі світом знедолених. Якби письменник зробив його непримітним поліцейським, то тоді неприродно виглядала б його вражаюча проникливість.

Майже у всіх детективах Глаузера, за винятком «Чаювання трьох літніх дам», вся дія тримається на вахмістрі Штудері. Він – центральна постать у художньому універсумі Глаузера. Письменник розкриває внутрішній світ детектива, висвітлює його потаємні спонукання, нахили, неусвідомлені і здавлені потяги. Штудер цікавий як характер, поданий у протиборстві з владою обставин. Поки він ретельно вивчає деталі злочину, читач придивляється до нього і непомітно зачаровується його особою, захоплюється його завзяттям і мужністю у боротьбі з силами, які перешкоджають розкриттю злочину. Зовні незворушний Штудер сповнений сумнівів, страхів, невпевненості в собі. Його становище нестабільне, у нього мало друзів і союзників, зате чимало ворогів і недоброзичливців, він боїться припуститися помилки, вагається, виявляє обережність, навіть дозволяє собі потішитися думкою про компроміс, помріяти про чин лейтенанта, про славу й достаток. Але це лише хвилинна слабкість, з якою Штудер швидко справляється. В кінцевому рахунку людина в ньому завжди перемагає чиновника.

Цікава сама історія твору. Роман, який спочатку мав назву «Злочин Ервіна Шлумпфа», друкувався в газеті «Цюріхер Ілюстріртен» у липні 1936 року, а на початку грудня того ж року вийшов окремою книгою у видавництві Моргартен, Глаузер написав за кілька місяців (з травня по серпень 1935 року), після переведення з лікарні для нервовохворих у Валдау до відкритої колонії у Шенбруні.

Назву «Злочин Ервіна Шлумпфа» редакція газети змінила на «Вахмістр Штудер», оскільки головний герой – детектив – постав як цілковито новаторська постать у швейцарській романістиці. На одному з читань, яке відбулося 6 листопада 1935 року в Цюріху після втечі Глаузера з колонії Шенбрун, слухачі позитивно оцінили роман: «Ми відкрили талант, великий талант, в цьому немає жодного сумніву». Однак, сам автор був налаштований скептично: він гадав, що «Злочин Ервіна Шлумпфа» так і залишиться його третім неопублікованим романом. Після схвалення твору він погодився на зміну назви, «підкоротив» текст і змінив прізвище старости герценштайнівської громади з Брутталера на Ешбахера, оскільки перше прізвище могло швидко вивести читача на слід. Він завуалював також мотиви підозри, що вказували на Ешбахера.

У 1939-му, за рік до смерті письменника, «Вахмістр Штудер» був екранізований акціонерним товариством «Презенс-фільм», у головній ролі виступив популярний актор Гайнріх Гретлер.

Про що цей роман? Поблизу селища Герценштайн, що у бернському кантоні, в лісі знайдено мертве тіло комівояжера Вічі. Поліція підозрює, що це вбивство з метою пограбування, оскільки з гамана жертви зникло триста франків. Цю суму було виявлено в одного з підозрюва-

них, раніше судимого помічника садівника у плодово-ягідному розсаднику Ервіна Шлупфа. Для слідчого, який він цю справу, все ясно. Однак Шлупф уперто заперечує свою вину, і вахмістр Штудер вірить йому, відчуваючи на рівні інтуїції, що тут щось не так.

У буцегарні Шлупф здійснює спробу повіситися, але Штудер в останній момент витягає його із зашморгу. Затим вахмістру вдається переконати чиновників, що вбивство Вічі необхідно дослідити ретельніше. З цією метою він їде до Герценштайну, аби на місці допитати свідків.

Все, про що розповідається у творі, стосується вбивства, жодної побічної лінії у творі немає. Дія відбувається впродовж п'яти днів. У перших двох главах – п'ятниця 5. 5. 1932 року, – окреслюється місце злочину та з'ясовуються деякі його обставини. У суботу вахмістр Штудер розпочинає своє розслідування у Герценштайні. У неділю розслідування продовжується, ведеться допит осіб, причетних до справи. В понеділок розслідування завершується та офіційно оголошено, що мало місце самогубство, а у вівторок дія завершується самогубством старости Ешбахера. Поза цими часовими рамками відбувається тільки один короткий діалог, в якому окреслюється подальша доля учасників справи.

Дія роману побудована за класичною схемою детективного жанру і має типову тричленну структуру. У першій главі йдеться про кримінальний злочин (вбивство комівояжера Вічі), про підозрюваного у цій справі помічника садівника Ервіна Шлупфа. У наступних сімох главах викладаються покази осіб, дотичних до справи. В останніх главах ідентифікується особа вбивці.

Штудер долучився до розслідування смерті комівояжера з власної ініціативи і вже тоді, коли попереднє розслідування вважається завершеним. Йому вдається з'ясувати, що Шлупф, який взяв на себе вину за вбивство, був лише цапом-відбувайлом, безневинною жертвою родичів комівояжера. Дочка Венеліна Вічі Зонья вимагала від закоханого в неї парубка благородної самопожертви у душі героїв тривіальних романів, яких вона начиталася. Уважно вивчивши життя родини Вічі, Штудер доходить висновку, що комівояжер Вічі хотів накласти на себе руки через борги, в які він потрапив унаслідок невдало проведених фінансових махінацій. Після невдалої спроби самогубства його пристрелив сільський староста Ешенбахер, який не витримав шантажу комівояжера, бо той знав про його махінації з опікунськими грішми. Після похорону Вічі Штудер змушує старосту зізнатися у скоєнні злочину. Натхненником злочину виявляється місцевий багач, власник плодово-ягідної шкілки Елленбергер, а реальним вбивцею – староста селища Ешбахер.

Події роману відбуваються у селищі Герценштайн. Лише початок твору й офіційне завершення справи відбуваються в туренському СІЗО. Мешканці Герценштайну представляють село, вахмістр Штудер, як правоохоронець з Берна, представляє місто. Важливий ще такий момент: Штудер проводить розслідування злочину в непривітному середовищі, де всі взаємопов'язані між собою і всі про все знають, але не хочуть розкритися.

Старший комісар карної поліції, з яким Штудер працював колись у Парижі, виходячи зі свого двадцятирічного службового досвіду, співчутливо заявляє, що легше розслідувати десять вбивств у місті, ніж одне – в селі. Бо в селі люди тримаються одне одного, як реп'яхи. І кожен має що приховувати. Від них нічого не дізнаєшся, нічогісінько... А в місті... Справді, тут це діло». Тобто Штудер проводить своє розслідування у вороже налаштованому до нього середовищі, яке своєю мовчанкою не сприяє розкриттю злочину.

Всі події роману відтворюються через головного персонажа. Важливе місце у романі відведено снам Штудера, його загальним розміркуванням. Тобто читачі мають змогу брати безпосередню участь у реконструкції злочину, співвідносити свої комбінаторські здібності з тими методами розслідування, які використовує Штудер. Така форма оповіді надає зображенню життєвої правдивості і створює належну психологічну напругу.

У роботі над детективним романом Глаузер йшов своїм шляхом. Він не приховував свого негативного ставлення до тривіальної літератури, яку розцінює як «певний вид повзучої отрути, що вихолощує здоровий людський розум».

Його вахмістр Штудер критично налаштований до тривіальних «жіночих» романів таких письменниць, як Феліцітас Розе Моєрсбергер та Куртс-Малер. Він запитує у дочки комівояжера, побачивши в її руках роман Феліцітас Розе: «Навіщо ви читаете таке сміття?» Таке ж дешеве тривіальне читиво Штудер виявляє і в будинку Вічі, і в кімнаті Ервіна Шлупфа. Сюжети тривіальних романів підказують дружині Вічі та її сину ідею: спонукати батька до самопокалічення, щоб затим отримати повну суму страховки як при летальному випадку. Дослідниця творчості Глаузера Евеліна Якш справедливо зазначає, що «мотиви Шлупфа і Вічі для їх безглузких вчинків мають, попри індивідуальні психічні особливості, спільне походження». Нерозбірливе читання тривіальних романів деформує їх мислення, викривлює об'єктивне світосприйняття. Вони й свою долю бачать тільки у світлі таких романів і через те живуть ілюзорною надією: знайти у власному житті щастя, кохання і багатство, якщо діятимуть за прикладом героїв таких романів.

Зокрема, підставою для вчинків Вічі та Шлупфа служить тривіальний роман «Без вини винний» та серія бандитських творів про Джона Клінга. Перебуваючи під слідством, Шлупф вважає себе героєм, який жертвує собою заради дівчини і, будучи безневинним, погоджується на ув'язнення. Глаузер застерігає таким чином від небезпеки перенесення фікційних вчинків героїв бульварних романів у реальну дійсність.

Наступний мотив роману, який пов'язаний з біографією Глаузера, – це психоаналіз (письменник проходив курси психоаналізу, лікуючись від шизофренії та залежності від морфію). У романі є сцена жакливого сну Штудера, в якому фігурує загрозливий великий палець, що є, власне, першою вказівкою на вину Ешбахера. Штудер боїться свого осоромлення за те, що він не зняв своєчасно відбитки з пальців фрау Гофман на револьвері, знайденому на її кухні. Цей промах переробляється уві сні у формі подвійного приниження. По-перше, Ешбахер є свідком публічного осоромлення Штудера. По-друге він, Ешбахер, сам сміється з вахмістра. Затим Штудеру сниться, що він перебуває в камері з двома ліжками, на одному лежав Шлупф, з рота якого звисав синій язик. Він теж підносив угору великого пальця правої руки, кліпав очима і вже хотів штрикнути вахмістра в око тим великим пальцем. У заціпенінні Штудер не міг боронитися і закричав...

Вахмістр підсвідомо вловлює у своєму сні, хто справжній вбивця. На принципах психоаналізу вибудований і сам злочин Ешбахера. Злочинець так підлаштував убивство, що сам накликав на себе підозру. Тобто Ешбахер мимоволі бажав викриття свого вчинку.

«Дивна річ трапляється з нами, людьми, – каже Штудер Ешберхеру. – Ми інколи робимо саме те, чого хотіли б уникнути, від чого застерігає нас розум. Один мій знайомий, він уже помер, завжди говорив про підсвідомість. Ніби вона має власну волю. І про вас, Ешбахер, я мимохідь увесь час думаю щось таке. Бо ж ви зробили все, аби звернути підозру саме на себе. І це не можна пояснити вашою любов'ю до гри, тут, мабуть, таїться щось інше. Власне, в глибині душі ви весь час хотіли, щоб це вбивство було розкрито».

Вахмістр Штудер кепкує з традиційного кримінального роману, заявляючи, що до вбивства належить хтось винний так само, як масло до хліба... Безумовно, Фрідріх Глаузер не сприймає такого спрощеного бачення вбивства. Про це він чітко говорить у відкритому листі про десять заповідей кримінального роману.

Безумовно, фінал роману відрізняється від завершення традиційних кримінальних романів. Тут не має офіційного покарання злочинця, юридичного засудження. Лише в кінці роману Штудеру вдається ідентифікувати вбивцю комівояжера. Ним є староста Ешбахер, який мовби «довершує» сплановане самогубство Вічі. Штудер, однак, не оголошує публічно ім'я вбивці, розуміючи, що жоден прокурор не стане порушувати справу проти можновладця, хіба

що за наявності незаперечних доказів. Доведення вини Ешенбаха потребує іншого способу. У бесіді наодинці зі старостою він відтворює перед останнім хід і всі деталі злочину. Вражений такою проникливістю і принциповістю сищика, Ешбахер усвідомлює свою безвихідь і сам вирішує проблему, спрямувавши своє авто, їдучи до в'язниці, у провалля.

Роман Глаузера відрізняється від традиційних кримінальних романів і незвичним зображенням постаті детектива. Вахмістр Штудер не є «мудрогеликом», який наділений надлюдськими психологічними здібностями. Він звичайна, хоча й дещо дивакувата людина. Він не поспішає з висновками, часом «пригальмовує», покладається лише на свою інтуїцію. Його цікавить кожна деталь, подробиці особистого життя підозрюваних. Йому потрібні не стільки факти, скільки атмосфера, в якій жили ці люди, усякі дрібнички, на які ніхто не звертає уваги, а саме вони можуть пролити світло на всю пригоду.

Ще одна особливість роману Глаузера: відсутність у ньому поділу на антитетичні пари: добро – зло, злочинець – жертва. Сама постать жертви Венделіна Вічі не досить чітко профільована. Якби йому вдалося здійснити свій план, то саме він міг виявитися злочинцем через своє шахрайство зі страховкою. Після невдалої спроби самогубства вина Ешбахера не зменшується, але тепер вона вже не така однозначна. Староста Ешбахер – не проста, азартна людина, він любить гру, грає з людьми, грає на біржі, грає в політику, у нього потужні зв'язки, він не боїться покарання, але водночас він людина відповідальна, часом чуйна, мало не сентиментальна, як у ставленні до дружини, до рідні.

Вахмістр наділений великою спостережливістю, завдяки якій йому і вдається розкрити приховану правду. Покладаючись у своїх розслідуваннях на внутрішнє чуття, на інтуїцію, він часто поринає у фантазії, моделюючи в своїй уяві обставини, умови життя причетних до справи свідків, вловлюючи взаємозв'язки між фікційним і реальним. Уявляючи собі вітальню Вічі, родину за столом, він запитує сам себе: «Хіба ті романи не були для Анастасії Вічі чимось таким, як для її чоловіка горілка? Можливістю уникнути порожнечі, втекти у світ графінь і графів, палаців, озер, лебедів, гарного вбрання, кохання...» У цьому відношенні він відрізняється від традиційної постаті детектива, який свідомо шукає сліди злочину, щоб на їх підставі розкрити сам злочин. Глаузер відкидає сприйняття детектива, який покладається лише на дедуктивний метод, і кепкує з Шерлока Холмса, типового героя детективних романів.

У згаданому відкритому листі про десять заповідей кримінального роману Глаузер так характеризує роль детектива: «Він повинен реагувати так, як ви і я. Ми забезпечуємо його такими реакціями. Даємо йому родину, дружину, дітей – чому він повинен залишатися холоdstяком?» Штудер дійсно щасливий у шлюбі, у нього є донька, читачі дізнаються багато інших деталей з його сімейного життя. У романі він змальований як вірний сім'янин, уважний і ніжний до дружини, хоча він не святенник і не приховує свого небайдужого ставлення до слабкої статі.

Важливою ознакою способу ведення розслідування Штудера є його вживання у світ думок і почувань підозрюваних. У відкритому листі так сказано про метод Штудера: «Чи пан Штудер вже створив собі бачення справи? Хотів би Кнок знати.

Погляд? Вахмістер відпив ковток з чашки, витер вуса, поміркував: поглядів він не мав ніколи. Він чекав, поки вживеться. Тоді розв'язка злочину з'явиться сама по собі».

Зазвичай, у детективному романі читач переймає точку зору детектива як переслідувача, мисливця за злочинцем. У Глаузера цього немає. Штудер не просто розслідувач протиправного вчинку, він – дослідник життя. Істина в детективному романі розкривається в самому кінці логічного ланцюга доказів. Глаузер у цьому плані не виняток, злочинець у його творі теж викривається лише на останніх сторінках. Але для нього важливіше з'ясувати, чому скоєний злочин, як він був скоєний? Тут-то й відбувається зближення літератури, призначеної для масового читача, з літературою серйозною, аналітичною, соціально-психологічною.

Увиразнивши характер свого героя, методи його праці, Глаузер створив правдивий живий образ: «У швейцарській літературі мало постатей, які змальовані з такою невідомою пластичністю. Рельєфно виписаний вахмастер Штудер робить Глаузера одним з найретельніших і довірливих портретистів у новітній німецько-мовній літературі». (Дітер Фрінгелі).

На окрему увагу заслуговує мова твору у її швейцарсько-німецькому варіанті. Глаузер уводить у свій текст діалектизми й гельветизми, що дозволяє увиразнити індивідуальну манеру персонажів, правдивіше розкривати характер їх стосунків, зберігаючи при цьому локальний мовний колорит.

Прикметно, що для передачі негативних емоцій свого героя Глаузер вживає літературну німецьку мову. Якщо Штудер нею користується, а це трапляється доволі рідко, то це викликає однозначну реакцію оточення: у такі моменти вахмістра краще не дратувати.

Для надання зображуваному більшої достовірності й драматичності Глаузер використовує пряму мову. Розлогі пасажі у формі непрямой мови трапляються доволі рідко, здебільшого у підсумковій ситуації. Натомість для відтворення ходу думок вахмістра Штудера письменник використовує невласне пряму мову. Евеліна Якш зазначає з цього приводу: «Штудер у пасажах з невласне прямою мовою є носієм ідей Глаузера. Більшість фрагментів з невласне прямою мовою виражають ставлення Штудера, як і самого автора, до чисто людських і соціальних проблем».

Отже, з одного боку, Фрідріх Глаузер переймає деякі типові для кримінального роману ознаки, дія його романів відбувається здебільшого за класичною схемою детективного роману, що має трискладову структуру, характерну тільки для цього жанру.

З іншого боку, він відходить від узвичаєної схеми і зосереджує головну увагу не на розважальному аспекті, створенні напруги чи на дотриманні правомірності дії, а на відтворенні атмосфери розслідування, на непримітних деталях, на людських долях, на психологічно правдивому зображенні персонажів. Такі оповідні пасажі надають детективним романам Глаузера високої художньої вартості. Йозеф Гальперін, популяризатор творчості письменника, наголошує у своїх спогадах на тому, що Глаузер залишається майстром кримінальних романів, захопливим оповідачем, органічним формувачем людини, справжнім поетом.

Штудер не ідеальний образ детектива, він не позбавлений певних недоліків, йому властиві деяка безпорадність, меланхолія і навіть страх. Правда, моменти слабкості – здебільшого лише ретардована функція для зняття надмірної напруги, уповільнення дії. Вахмістр немовби застигає в заціпенінні і резигнації саме в ті моменти, коли йому необхідно було б діяти рішуче.

У такий спосіб розкриваються приховані страждання Штудера, виразнішим стає соціально-критичний вимір роману. Подібна «загальмованість», як і скептичні розмірковування Штудера, пов'язані з усвідомленням його безпорадності перед корумпованим суспільством.

І якщо Штудер не віддає реального винуватця злочину до рук правосуддя, то в цьому знаходить вираження його (і самого автора) глибокий скепсис щодо існування суспільної справедливості. У зорієнтованому на масового читача романі критиці піддається брехлива буржуазна мораль, розвіюється флер ідилічного фасаду обивательської добропорядності.

Серед німецькомовних письменників першої половини ХХ ст., які працювали у детективному жанрі, Глаузеру немає рівних за значенням і рівнем художньої майстерності. Образ вахмістра Штудера може бути зіставлений хіба що з образом сіменонівського Жюль Мегре або ж з образом Філіппа Марлоу американського письменника Реймонда Чандлера. Але Глаузер – митець надто талановитий і своєрідний, щоб обмежуватися копією.

Фрідріх Глаузер, творчість якого не бралася серйозно до уваги за його життя, напівзабутий і відкритий заново лише у 60 – 70-ті роки минулого століття, небезпідставно вважається прямим попередником іншого видатного майстра швейцарського детективу – Фрідріха Дюрренматта.

Нарешті, хоча і з великим запізненням, український читач має змогу ознайомитися з першою ластівкою художньої спадщини Глаузера – шедевром детективного жанру, романом «Вахмістр Штудер», проблематика якого виявляється наддивовиж актуальною і співзвучною з нашим часом.

Іван Мегела

Це вже стало набридати

Тюремний наглядач Ліхті з потрійним підборіддям і червоним носом пробурчав: «Горить там чи що», – бо Штудер перебив йому обід. Але Штудер усе ж таки вахмістр-оперативник із бернської кантональної поліції, і його так просто до дідька не пошлеш.

Отож наглядач Ліхті підвівся, налив у склянку червоного вина, випив одним духом, узяв в'язку ключів і повів вахмістра до камери арештанта Шлюмфа, що його Шту-дер здав до в'язниці заледве годину тому.

Коридори... Довгі темні коридори... Мури дуже товсті. Тунський замок будували, здавалось, на віки. Усюди чаївся ще зимовий холод.

Важко було уявити собі, що надворі мліє над озером теплий травневий день, що люди одні прогулюються на осонні й нічим не клопочуться, інші гойдаються в човнах і засмагають до шоколадного кольору. Двері до камери відчинилися. Штудер на мить зупинився при порозі. Високо, аж під стелю – вікно, перехрещене грубими залізними ґратами: два горизонтальні, два прямовисні пруті. У вікні видно було вершечок чийогось даху – стара, почорніла черепиця, – а над нею – сліпучо-голубе розгорнене полотно неба.

Але на нижньому пруті висіла людина! Шкіряний пояс був зав'язаний тугим зашморгом. На тлі побіленої вапном стіни темніли обриси тіла. Воно звисало косо, химерно викручені ступні торкалися ліжка. А на шиї в повішеника блищала металева пряжка, бо на неї згори падав сонячний промінь.

– Господи! – вигукнув Штудер, метнувся вперед, вискочив на ліжко – наглядач Ліхті зчудувався з такої спритності цього вже немолодого чоловіка, – обхопив правою рукою тіло повішеника, а лівою почав розслабляти зашморг. Зламав собі нігтя, лайнувся. Тоді ступив з ліжка на підлогу й обережно поклав безживне тіло на ліжко.

– Якби ви, хай вам чорт, не були такі ледачі, – сказав він, – і хоч би позатягали вікна дротяною сіткою, то такого б не сталося! Авжеж! Ну, гайда, Ліхті, приведи лікаря!

– Так, так, – відгукнувся переляканий наглядач і почалапав у коридор.

А вахмістр зразу заходився робити повішеникові штучне дихання. Це в нього був ніби рефлекс, що лишився ще з тих часів, коли проходили курс негайної медичної допомоги. Аж хвилини за п'ять Штудерові спало на думку прикласти вухо самогубцеві до грудей і прислухатися, чи серце ще б'ється. Так, воно ще билось. Повільно. Наче цокав годинник, якого забули накрутити.

І Штудер знову взявся до штучного дихання, рухаючи руками непритомного. На шиї в того тяглась від вуха до вуха червона смуга.

– Що ж це ти, Шлюмфику! – тихо промовив Шту-дер, дістав з кишені носовичка, витер собі лоба, а потім провів хустинкою по молодиковому обличчі. Зовсім хлоп'яче обличчя: молоде, дві глибокі складки поза ніздрями. Норовливе обличчя. І дуже бліде. Так, це був Ервін Шлюмф, якого сьогодні вранці заарештовано в одній розпадині Горішнього Аргау. Ервін Шлюмф, обвинувачений в убивстві Венделіна Вічі, крамаря й комівояжера з Герценштайна.

І як це він, Штудер, нагодився так учасно! Бо він-таки якусь годину тому за всіма правилами здав Шлюмфа до в'язниці, наглядач із потрійним підборіддям розписався, і можна було спокійнісінько сісти в поїзд на Берн та й забути про всю справу. Це ж він не вперше заарештував людину, та, певне, й не востаннє. І чого йому раптом заманулося ще раз провідати Ервіна Шлюмфа? Випадково?

Може... Та що таке випадковість?... Годі заперечувати – доля Ервіна Шлюмфа справді зацікавила Штудера. Точніше кажучи – Ервін Шлюмф припав йому до серця... Чому? Штудер кілька разів провів долонею по своїй потилиці. Чому? Бо ніколи не мав сина? Бо заарештова-

ний усю дорогу запевняв його, що ні в чому не винен? Ні. Всі вони не винні. Але запевнення Ервіна Шлюмфа звучали щиро. Хоча...

Хоча справа, власне, була цілком ясна. Крамаря й комівояжера Венделіна Вічі в середу вранці знайшли в лісі поблизу Герценштайна: він лежав долілиць, і за правим вухом мав дірочку від кулі. Кишені були порожні... А дружина вбитого запевняла, що її чоловік мав при собі триста франків.

А Шлюмф у середу ввечері розміняв у ресторані «Ведмідь» сотенного банкнота...

У четвер уранці місцевий жандарм хотів його заарештувати, але Шлюмф утік.

Отак і сталося, що капітан, Штудерів начальник, у четвер увечері зайшов до вахмістрового кабінету.

– Штудер, тобі треба провітритись. Завтра вранці поїдеш заарештуєш того Ервіна Шлюмфа. Тобі це буде на користь: починаєш гладшати...

На жаль, це була правда... Звісно, з такими дорученнями посилали єфрейторів, тепер довелось їхати вахмістрові-оперативникові... Теж випадковість?... Чи доля?... Одне слово, так він зіткнувся зі Шлюмфом – і вподобав його. Це факт! А на факти, навіть коли вони стосуються тільки почуттів, треба зважати.

Ох же ж і Шлюмф! Ледащо, та й годі. В кантональній поліції його знали. Байстріук. З ним увесь час був якийсь клопіт. Саме його досьє в службі соціальної допомоги важило добрих півтора кілограма. Біографія? Ще підлітком наймитував у селянина. Крадіжки... Може, хлопець був просто голодний? Чи це можна з'ясувати аж тепер? А далі пішло як завжди в таких випадках. Виховна колонія в Тесенбергу. Втеча. Крадіжки. Знову спіймали, налупцювали. Нарешті випустили. Пограбування. Віцвіль. Випустили. Пограбування. Торберг – на три роки. Випустили. А потім цілих два роки тихо. Шлюмф працював у розсаднику Еленбергера в Герценштайні. Плата – шістдесят рапів за годину. Закохався в дівчину. Вони вже хотіли побратися. Побратися! Штудер чмихнув. Отакий лобур – сім'янин? А тоді оце вбивство Венделіна Вічі...

Власне, всі знали, що старий Еленбергер охоче наймає на роботу до своїх розсадників випущених на волю арештантів. Не тільки тому, що це дешевша робоча сила, ні; Еленбергерові, видно, було добре в їхньому товаристві. Ну що ж, у кожного свій пунктик, та й годі було заперечувати, що рецидивісти поводяться в старого Еленбергера цілком пристойно...

І звинувачувати хлопця в убивстві з грабунком тільки тому, що він у середу ввечері розміняв у «Ведмеді» сотню?... Шлюмф запевняв, що це його заощадження, він їх носив при собі...

Тринди-ринди!.. Заощадження!.. З платні шістдесят рапів за годину? Це за місяць круглим числом півтора ста франків... За місяць – півтора ста франків... За помешкання – тридцять... Харчування? Два з половиною франки на день для людини важкої фізичної праці – небагато. Сімдесят п'ять і тридцять – разом сто п'ять. Прання – п'ять... Сигарети, ресторан, танці, підстригтись, помитись у лазні... Лишається щонайбільше п'ять франків на місяць. І з цього він за два роки навідкладав триста франків? Не може бути! І носив гроші при собі? Важко повірити. Такі люди не можуть носити гроші в кишені й не тринькати їх... У банку? Можливо. Але просто так, у гаманці?...

А проте Шлюмф мав при собі триста франків. Не повністю. Дві сотенних банкноти й ще франків з вісімдесят. Штудер бачив протокол прийняття арештанта до в'язниці, якого підписав Шлюмф:

«Гаманець, у ньому 282 фр. 25 рапів».

Отже... Все сходиться! Навіть спроба втечі з бернського вокзалу. Безглузда спроба! Дитиняча! І все ж така зрозуміла. Адже цього разу йому світило довічне ув'язнення...

Штудер похитав головою. І все ж... І все ж...

Щось тут не так. Спочатку це було тільки враження, якесь неприємне відчуття. Вахмістра аж морозило. Як холодно в цій камері! Чи скоро той лікар прийде?

А може, Шлюмф і взагалі не хоче опритомлювати?

Груди лежачого хлопчини піднялись від глибокого вдиху, заковчені під лоба очі ожили, й він глянув на вахмістра. Штудер аж відсахнувся.

Неприємний погляд. А Шлюмф роззявив рота й закричав. Хрипкий крик, ляк, протест, острах, жах... Багато дечого було в тому крикові. Він ніяк не хотів змовкати.

– Тихо! Тихо, чуєш? – шепнув Штудер. У нього аж серце закалатало. Врешті він зробив єдино можливе: затулив долонею роззявлений рот.

– Як лежатимеш тихо, – сказав вахмістр, – я ще посиджу тут коло тебе, а коли лікар піде, дам закурити. Чуєш? Я таки вчасно повернувся, – Штудер спробував усміхнутись, але та усмішка зовсім не подіяла на Шлюмфа. Правда, погляд його став сумирніший, та коли Штудер прийняв руку з його губ, Шлюмф тихо сказав:

– Нащо ви вийняли мене з зашморга, пане вахмістре? Важко знайти належну відповідь на таке запитання...

Надто коли ти не священик...

У камері запала тиша. Надворі цвірінчали горобці. На подвір'ї внизу маленька дівчинка тоненьким голоском співала.

Любий мій ангелочку,
З рути-м'яти листочку,
Не забуду, не забуду я тебе...

Тоді Штудер промовив раптом захриплим голосом:

– Слухай, ти ж мені розказував, що хочеш одружитись? Дівчина твоя... вона ж від тебе не відкинеться? А коли ти, як сам кажеш, не винен, то ще хтозна, чи тебе засудять. То невже ти не розумієш, що не міг утворити нічого дурнішого, як оця спроба самогубства? Це ж тобі закинуть як непряме визнання провини...

– Яка там спроба? Я справді хотів... Але Штудерові не довелось відповідати. В коридорі почулась хода, тоді голос наглядача Ліхті:

– Оце тут, пане докторе...

– О, ми вже ожили? – спитав лікар і взяв Шлюмфа за зап'ясток. – Штучне дихання? Чудово!

Штудер устав з ліжка й зіперся на стіну.

– Ну гаразд, – сказав лікар. – Що ж нам робити з ним далі? Небезпечний сам для себе! Потяг до суїциду! Знайома річ, знайома. Ми зажадаємо психіатричної експертизи... Правда ж?

– Пане докторе, я не хочу до божевільні, – гучно, виразно сказав Шлюмф і закашлявся.

– Он як? А чому? Ну що ж, тоді можна... У вас же тут напевне є камера для двох, Ліхті, й можна перевести його туди, щоб він не був такий самотній... Можна? Чудово...

Потім лікар спитав тихо, театральним шепотом, у якому чітко чулося кожне слово:

– А чого він такого наброїв?

– Герценштайнське вбивство, – таким самим виразним шепотом відповів наглядач.

– Ах так... – кивнув лікар засмучено – чи принаймні так здавалося. Шлюмф повернув голову й глянув на вахмістра. Штудер усміхнувся, Шлюмф теж усміхнувся. Вони розуміли один одного.

– А що це за добродій? – спитав лікар. Ті усмішки спантеличили його. Штудер ступив уперед так рішуче, що лікар аж відступив на крок. Вахмістр застиг перед ним струнко. Його бліде обличчя з дивно тонким носом якось не пасувало до вже трохи розповнілої статури.

– Вахмістр Штудер із кантональної поліції! Це звучало зачіпливо, норовливо.

– Ах так! Дуже радий, дуже радий! То це вам доручили розслідувати справу? – білявий лікар намагався вернути собі впевненість.

– Я його заарештував, – відказав Штудер коротко. – Між іншим, залюбки побуду з ним ще якусь часинку, поки він заспокоїться. Маю час. Найближчий поїзд до Берна відходить аж о пів на п'яту...

– Чудово! – сказав лікар. – Славно! Зробіть таку ласку, вахмістре. А ввечері неодмінно переведіть його до камери з сусідом. Зрозуміли, Ліхті.

– Зрозумів, пане докторе.

– Ну, тоді на все добре вам обом, – сказав лікар і вдяг капелюха. Ліхті спитав, чи замикає камеру. Штудер заперечливо мотнув головою. Проти тюремного психозу відчинені двері – мабуть, найкращий засіб.

Кроки в коридорі затихли.

Штудер неквапно запалив соломинку, яку витяг зі своєї сигари, потримав вогник під її кінчиком, поки з другого кінця сигари пішов дим, і тицьнув собі в рот. Потім видобув з кишені жовту пачечку, сказав.

– На, закури!

Шлюмф зразу глибоко затягся димом. Очі його блищали. Штудер сів на ліжко.

– Ви добра людина, пане вахмістре, – сказав Шлюмф.

Штудерові довелося зробити над собою зусилля, щоб подолати дивне відчуття в горлі. Аби відігнати його, він широко позіхнув.

– Хай так, Шлюмф, – сказав він. – Та що далі? Чому ти хотів поставити крапку?

– Ну, це не так просто сказати, – відповів Шлюмф. Мовляв, йому все остобісіло. Та й знає він усю цю механіку. Як один раз потрапиш за ґрати, то більше не вирвешся з цього колеса. Рецидивіст!.. А тепер вистачить на вирок довічного ув'язнення... І та дівчина, яку пан вахмістр згадав, теж навряд чи захоче дождити. Та й дурна була б, якби дожидала. Хто вона, та дівчина?... Звати Зонья, вона дочка вбитого Вічі... Чи вірить Зонья, що це він убивця... Він цього не знає. Він просто втік – тоді, коли почув, що звинувачують його... А як же це сталося, що саме на нього подумали?... Ет, це через ту сотню, що він розміняв у «Леві». – У «Леві»? А не в «Ведмеді»?... Та, може, й у «Ведмеді». Ну звісно, у «Ведмеді»! «Лев» – це шикарна ресторація, вони там грали з однієї нагоди...

– З якої нагоди? І хто грав?

– На весіллі. Бухегер грав на кларнеті, Шраер – на фортепіано, а Бертель – на контрабасі. Ну, а я – на цитрі...

– Шраер?... Бухегер?... – Та я ж... я ж їх знаю! – Штудер наморщив лоба.

– Ще б пак! – сказав Шлюмф і ледь усміхнувся кутиками вуст. – Бухегер часто про вас розповідав, і Шраер теж. Його ви заштопали три роки тому.

Штудер засміявся.

А, так! Давні знайомі!.. То вони, значить, зібралися в сільський оркестрик?

– Сільський оркестрик? – образився Шлюмф. – Ні! Справжній джаз. Еленбергер, наш хазяїн, навіть англійську назву нам придумав: «The Convict Band»! Тобто «Арештантський оркестр».....

Цей хлопчина, здавалось, радий був розмові про якісь неістотні речі. Та коли Штудер закидав щодо вбивства, він намагавсь ухилитися.

Штудер не наполягав. Хай Шлюмф блудить манівцями, коли його це тішить. Не тиснути! Все з'ясується само собою, треба тільки мати терпіння.

– То ви грали і в навколишніх селах?

– Аякже!

– І заробляли чимало?

– Та незгірше... – Шлюмф завагався й змовк.

– Ну що ж, Шлюмф, я тобі повірю, що ти не вбив Вічі заради його гаманця. Триста франків ти заощадив?

– Так, триста заощадив... – Шлюмф позирнув на вікно й зітхнув – може, тому, що небо було таке синє.

– Отже, ти хотів одружитися з дочкою вбитого? А звуть її Зонья? А батько й мати згодні були?

– Батько – так: старий Вічі казав, що йому байдуже. Він часто навідувався до Еленбергера й там розмовляв зі мною, – вбитий, як ви кажете... Він казав, що я порядний хлопець, хай навіть і сидів у тюрмі: адже йдеться не про суд, а коли я одружуся з Зоньєю, то мені вже буде не до всяких там дурощів. Зонья дівчина порядна... А крім того, хазяїн обіцяв мені місце старшого садівника, бо Котеро вже старий, а я справу знаю...

– Котеро? Це той, що знайшов трупа?

– Так. Він щоранку виходить прогулятися. Хазяїн йому дозволяє робити все, що хоче. Той Котеро родом з Юри, але в ньому вже не лишилось нічого від француза. В середу вранці він прибіг до розсадника й сказав, що в лісі лежить Вічі, застрелений... Хазяїн зразу послав його викликати жандармів...

– А ти що зробив, як почув новину від Котеро?

Ет, відмахнувся Шлюмф, вони всі там перелякалися, що на них упаде підозра, – рецидивісти ж. Але цілий день було спокійно, до розсадника ніхто не приходив. Тільки Котеро ніяк не міг угамуватись, поки хазяїн гримнув на нього, щоб перестав колотитися...

– А в середу ввечері ти розміняв у «Ведмеді» стофран-ковий банкнот?

– Так, у середу ввечері...

Мовчанка. Штудер лишив пачку «Рачі ієппе» коло себе на ліжку. Не питаючись, Шлюмф узяв з пачки ще одну сигарету, а вахмістр простяг йому коробочку сірників і сказав:

– Сховай. І те й те. Та гляди не попадися. Шлюмф усміхнувся вдячно.

– Коли кінчається робота в вашому розсаднику?

– О шостій. У нас десятигодинний робочий день, – відповів Шлюмф і квапливо додав: – Я взагалі на садівництві знаюсь. Наш бригадир у Тесенбергу завжди казав, що я маю до цього кебету. І люблю це діло...

– Мене це не цікавить, – умисне суворо сказав Штудер. – А після роботи ти зразу пішов до села, до своєї квартири? Де ти мешкав?

– У Гофманів, на Станційній вулиці. Ви зразу знайдете ту хату. Пані Гофман – добра жінка... У них кошикарська майстерня.

– Це мене не цікавить. Отже, ти прийшов до своєї кімнати, помивсь, а тоді пішов вечеряти. Чи як?

– Так.

– Отже, о шостій шабашите. – Штудер видобув з кишені нотатник і почав щось писати. – О шостій шабашите, пів на сьому, за чверть до сьомої – вечеря... – Звів очі на Шлюмфа. – Ти швидко їв? Чи повільно? Дуже голодний був?

– Не дуже.

– Отже, ти їв швидко й о сьомій уже скінчив вечерю.

Штудер неначе втупив погляд у блокнот, але очі його бачили все. Помітивши, що Шлюмпфове обличчя змінило вираз, він розвіяв напругу начебто невинним запитанням:

– Скільки ти заплатив за вечерю?

– Півтора франка. На обід в Еленбергера щодня дають миску юшки, а хліб і сир я приношу з собою. Еленбергер за юшку вираховує всього п'ятдесят рапів, а сніданок він дає за так, бо Еленбергер завжди поводився з нами по-людському, ми його любили, він і говорить так хвацько, глянути – то старий дідуган, і зубів уже нема, але... – все це Шлюмф вимовив одним духом, наче боявся, щоб його не перебили. Та Штудер цього разу не мав охоти теревенити.

– А що ти робив у середу ввечері від сьомої до восьмої години? – спитав він суворо. В сухих пальцях він затискав олівця й не підводив погляду на Шлюмфа.

– Від шостої до сьомої? – Шлюмф уже важко дихав.

– Ні, від сьомої до восьмої. О сьомій ти скінчив вечеряти, о восьмій розміняв у «Ведмеді» сотню. Хто дав тобі триста франків?

І Штудер пильно глянув на хлопця. Шлюмф відвернув голову вбік, тоді раптом упав ницьма на ліжку, затуливши обличчя зігнутою правою рукою, й затрусився всім тілом.

Штудер чекав. Він був задоволений. Дрібненькими літерами записав у нотатнику: «Зонья Вічі» – і поставив великий знак запитання. Тоді промовив несподівано лагідно:

– Шлюмф, ми це діло розплутаємо.

Я не дуже допитувався в тебе, що ти робив увечері в вівторок, тобто напередодні вбивства. Бо знав, що ти однаково набрешеш. Та й однаково це є в протоколах. Ти тільки скажи мені ще одне: що за дівчина твоя Зонья? Вона одначка в родині?

Шлюмф рвучко підвів голову.

– Є ще брат. Армін.

– І ти того Арміна недолюблюєш?

– Я йому якось був доброго бобу всипав, – відказав Шлюмф і вищирив зуби, мов собака, коли гарчить.

– Той Армін не хоче, щоб його сестра йшла за тебе?

– Так, та й з батьком він увесь час гарикався: Вічі таки часто нарікав на нього...

– Ага... А мати?

– Е, стара весь час одно романи читає. – Хлопець так і сказав – «стара», без ніякої поваги. – Вона родичка старости Ешбахера, і той посадив її торгувати в станційному кіоску в Герценштайні. Вона весь час сиділа в тому кіоску й читала, поки чоловік крамарював по селах. Ну, не те щоб крамарював... їздив скрізь своєю мотоциклеткою, розвозив мастику для підлог, каву тощо... І мотоциклетку теж там знайшли, стояла на дорозі, зовсім поблизу.

– А де лежав старий Вічі?

– За сотню метрів у лісі, Котеро так розповідав.

Штудер малював у своєму записнику чоловічків. Він раптом перенісся думкою далеко. До тієї розпадини в Горішньому Аргау, де заарештував хлопця. Двері йому відчинила мати. Дивна жінка та Шлюмфова мати! Вона й не здивувалась нітрохи. Тільки спитала: «Хоч поснідати йому можна?»

Юне дівча в Герценштайні, стара мати в Горішньому Аргау... а між ними обома оцей хлопчина Шлюмф, обвинувачений в убивстві...

Все залежатиме від того, якому слідчому припаде справа... Треба буде з тим слідчим поговорити. Може...

У коридорі почулись кроки. На порозі став наглядяч Ліхті, його червоне обличчя сердито блищало.

– Вахмістре, пан слідчий хочуть поговорити з вами.

І Ліхті зухвало оскірівся. Неважно було здогадатися, що означає ця усмішка. Якийсь там оперативник перевищив свої повноваження, і тепер його кличуть, щоб як слід намилити йому шию...

– Ну, бувай, Шлюмф! – сказав Штудер. – Та не дурій більше. Переказати вітання Зоньї, коли побачу її? Так? Ну гаразд, може, я тоді ще раз тебе навідаю. Бувай!

Ідучи довгими коридорами замку, Штудер ніяк не міг ні викинути з думки, ні витлумачити собі той погляд, якого кинув Шлюмф услід йому. Так, було в тому погляді здивування, але чи не чаївся там на дні й безпросвітний відчай?

Справа Венделіна Вічі – вперше

– Ви... – слідчий прокашлявся. – ...Ви – вахмістр Штудер?

– Так.

– Сідайте.

Слідчий удався низенький, худенький, жовтолиций. Лілувато-рудий піджак його був у плечах вимощений ватою. До білої шовкової сорочки він носив волошково-синю краватку. На масивному персні з печаткою виднів герб, і перстень справді здавався старовинним.

– Вахмістре Штудер, я, з вашого дозволу, хотів би спитати вас, що ви, власне, собі надумали. Як це вам набігло в голову самочинно – я повторюю: самочинно! – втручатися в справу, яка... – Слідчий раптом затнувся й сам не знав чому.

Перед ним сидів звичайнісінький оперативник у чині вахмістра, вже не молодий, досить непримітний чоловік: сорочка з пом'ятим комірцем, сірий костюм уже трохи торбистий, бо тіло, вбране в той костюм, розгладнуло. Чоловік мав бліде худорляве обличчя, рот його прикривали вуса, аж важко було сказати, чи він усміхається, чи дивиться поважно. І сидів цей оперативник на стільці розкарячивши ноги, ліктями зіпершись на стегна й сплївши пальці.

Слідчий і сам не знав, чому раптом почав величати його паном:

– Мені здається, ви, пане вахмістре, повинні розуміти, що перевищили свої повноваження...

Штудер усе притакував головою: так, звісно, повноваження!

– Яку ви мали підставу ще раз відвідати за всіма правилами ув'язненого Ервіна Шлюмфа? Звісно, я охоче визнаю, що ваші відвідини виявилися вкрай доречними, але це ще не означає, ніби вони належать до сфери повноважень оперативних органів поліції. Адже ви, пане вахмістре, служите вже досить довго, аби знати, що плідне співробітництво різних інстанцій можливе тільки тоді, коли кожна з них дбає про те, щоб лишатися точно в межах своєї сфери повноважень.

Не раз, ні, вже тричі повторилося слово «повноваження». Штудер уже зорієнтувався. Поталанило, подумав він: ті, котрі весь час козирають повноваженнями, ще не найгірші. Треба тільки говорити з ними приязно та вдавати, ніби сприймаєш їх дуже поважно, тоді вони з твоєї руки їстимуть.

– Звичайно, пане слідчий, – промовив вахмістр, і голос його був сама лагідність та повага, – я цілком свідомий того, що такі справді перевищив свої повноваження. Ви цілком слушно відзначили: я мав здати заарештованого Ервіна Шлюмфа до в'язниці, та й годі: на тому моя функція закінчувалась. Так, пане слідчий, людина – слабке створіння, – але я ще подумав, що справа, можливо, не така ясна, як гадалося спочатку. Цілком може бути, подумав я, що виявиться необхідним зібрати дальші матеріали в цій справі, і не виключено, що збирання доручать саме мені, а тому й захотів узайве зорієнтуватись...

Слідчий був, видимо, вже власкавлений.

– Але ж, вахмістре, – сказав він, – справа яснісінька. І, врешті, якби цей Шлюмф навіть повісився, це не було б дуже великим лихом: я позбувся б неприємної справи, та й державі не довелось би оплачувати судові витрати.

– Звичайно, пане слідчий. Але чи справді зі Шлюмфовою смертю вирішилась би вся справа? Бо ви й самі скоро пересвідчитесь, що Шлюмф не винен.

Власне, це твердження було нахабством, але Штудерів голос звучав так шанобливо й так настійливо просив, ба навіть вимагав потвердження, що добродієві з награвірованим на персні-печатці гербом нічого діяти не лишилось, як ствердно покивати головою.

Кабінет укривали панелі з бурого дерева, а що віконниці були зачинені, то повітря всередині ніби мерехтіло темним золотом.

– Але ж протоколи справи... – промовив слідчий уже трохи невпевнено. – Протоколи справи... Я, правда, ще не мав часу як слід узятись до них. Стривайте...

По праву руку від нього лежали стосиком п'ять течок із паперами. Він витяг спідню, найтоншу. На блакитній картонній палітурці стояло:

Шлюмф Ервін

Убивство

– На жаль... – озвався Штудер з невинною міною, – на жаль, останнім часом ми досить нерідко чуємо про недбало проведене слідство. І, можливо, краще було б, якби й до такого ясного випадку підійти з усією необхідною скрупульозністю.

А подумки Штудер осміхнувся: «Маєш! Якщо ти мене – повноваженнями, то я тебе – скрупульозністю».

Слідчий закивав головою. Вийняв з футлярчика окуляри в роговій оправі, наклав на носа. Тепер він мав вигляд меланхолійного кіноактора-коміка.

– Авжеж, авжеж, вахмістре. Вам тільки слід зважити на те, що це в мене перше складне розслідування й що ваша компетентність у таких справах...

На цьому він затнувся. А Штудер заперечливо підняв ру к у.

Але слідчий не зважив на той жест. Він уже тримав у руці два фотознімки і подав їх через стіл Штудерові:

– Це знімки місця злочину.

Штудер уважно розглянув знімки. Вони були непогані, хоча й виконані не фахівцем криміналістичної фотографії. На обох видно було підлісок ялинового лісу, і на землі, всипаній сухою глицею, – знімки були дуже чіткі, – лежала ницьма людина в темному одязі. На лисій голові ззаду, пальців на три від правого вуха, саме над ріденьким віночком волосся, яке трохи прикривало комір піджака, виднів темний отвір. Все це мало досить неприємний вигляд, але Штудерові такі картини були звичні. Він тільки спитав:

– Кишені були порожні?

– Зачекайте, ось тут у мене рапорт жандармського капрала Мурмана...

– А, Мурман у Герценштайні! – перебив Штудер. – Так, так.

– Ви його знаєте?

– Аякже. Колега. Тільки вже багато років не бачилися. Що ж він там пише?

Слідчий перегорнув аркуш, тоді замурмотів сам до себе уривки фраз. Штудер уловлював:

– ... Чоловічий труп, що лежав животом униз... Отвір від кулі за правим вухом... Куля застрягла в голові... ймовірно з браунінга калібру 6,5 мм...»

– О, Мурман на зброї знається! – зауважив Штудер.

– «Кишені порожні...» – прочитав слідчий.

– А це що? – пролунало різке запитання. – Може, ви маєте лупу. – Зі Штудерового голосу зникла вся чемність.

– Лупу? Так. Зачекайте... Ось вам лупа.

Хвилинку в кабінеті стояла тиша. Крізь шпарину між віконницями прямо на Штудерове волосся падав сонячний промінь. Слідчий мовчки дивився на чоловіка, що сидів перед ним, на його широку округлу спину, на посивіле волоссячко, що блищало, наче шерсть сивого коня.

– Кумедія, – тихо промовив вахмістр Штудер. («Що, в біса, можна добачити кумедного в знімку вбитої людини?!» – подумав слідчий). – Адже піджак на спині зовсім чистий.

– Чистий на спині? Ну й що?

– А кишені порожні, – коротко сказав Штудер таким тоном, ніби ці слова пояснювали все.

– Не розумію... – Слідчий скинув окуляри й протер їх носовичком.

– Коли ви уявляєте собі, – сказав Штудер і постукав лупою по знімку, – коли ви уявляєте собі, що хтось підступно напав на цього чоловіка в лісі й убив його пострілом ззаду, то з положення трупа випливає, що вбитий падав уперед лицем. Адже так? Отже, він лежить долілиць і не ворухиться. А кишені порожні. Коли ж їх спорожнили?

– Нападник міг примусити Вічі спершу віддати гаманця...

– Не дуже ймовірно... А що сказано в протоколі розтину? Коли приблизно настала смерть?

Слідчий почав гортати папери – квапливо, наче школяр, що хоче одержати добру оцінку. Просто диво, як швидко помінялися ролі. Штудер так само сидів на незручному стільці, видимо, призначеному для допитуваних арештантів, а проте складалося враження, ніби саме він провадить допит!

– Протокол розтину, – сказав нарешті слідчий, прокашлявся, поправив окуляри й заходився читати: – «Потилична кістка розтрощена... мізочок... застрягла в області лівої...» Але ж вам це все непотрібне... А, ось: «Смерть настала приблизно за десять годин до виявлення трупа». Ви хотіли знати це, вахмістре? «Трупа знайшов між пів на восьму й чверть до восьмої Жан Котеро, старший садівник розсадника Еленбергера... Отже, вбивство вчинено десь близько десятої години вечора».

– Десятої? Добре. Як ви уявляєте собі цю сцену? Старий Вічі вертається з ділової подорожі, спокійно їде своєю мотоциклеткою додому. Раптом його зупиняють... Уже тут багато неясного. Чому він устав з мотоцикла? Злякався... Припустімо, що його зупинили. Ну що ж, він мусив зіперти мотоцикла на дерево, а його самого хтось погнав у ліс... Чому напасник не забрав у нього гаманця на дорозі й не вшився?... Так ні ж! Він примусив Вічі зайти з ним на сто метрів – адже там було сто метрів? – у глибокий ліс. І застрелив його ззаду. Вічі падає долілиць... Можете ви, пане слідчий, сказати мені, коли в нього з кишені забрано гаманця з тими зниклими трьома сотнями франків?

– Гаманець? Три сотні франків? Зачекайте, вахмістре. Мені треба зорієнтуватись.

Тиша. Тільки гучно дзижчить муха. Штудер не ворухнувся, так і сидів, похиливши голову..

– Маєте рацію... Пані Вічі посвідчила, ніби чоловік сказав їй уранці, що ввечері, можливо, привезе півтора ста франків. Бо йому мають оплатити деякі рахунки. А сто п'ятдесят франків він мав при собі... Довідки по телефону з'ясували, що двоє клієнтів справді оплатили Вічі свої рахунки. Один рахунок на сто франків, другий – на п'ятдесят...

– Один на сто, другий на п'ятдесят? Дивно...

– Чому?

– Бо Шлюмф мав при собі три банкноти по сто франків. Одну він розміняв у «Ведмеді», а дві я в нього вилучив. І де подівся гаманець?

– Ваша правда, вахмістре. В цій справді ще є темні місця...

– Еге ж, темні місця! – Штудер здвигнув плечима.

«Уїдливиий тип», – подумав слідчий. Він нервувався, як колись на державному іспиті. Може, цей вахмістр піддатливий на лестощі?...

Тому слідчий сказав:

– Я бачу, вахмістре, ваша практична виучка в кримінології переважає мою... – Штудер щось пробурмотів собі під ніс. – Що ви кажете? – Слідчий аж руку до вуха приклав, ніби боявся пропустити бодай слово свого співрозмовника.

Але Штудер ураз неначе забув, де він. Бо заходився неквапливо прикурювати дешеву сигару.

– Може, краще закурите сигарету? – наважився несміливо запитати слідчий, бо терпіти не міг диму від таких сигар. І простяг Штудерові через стіл розкритий портсигар. Та Штудер

заперечливо похитав головою. Йому, вахмістрові Штудерові, сигарети з золотим мундштучком!..

Слідчий порушив тишу.

– Де ж ви набули таких практичних знань, пане Штудер?

Але навіть зміна форми звертання – «пане Штудер» замість «вахмістре» – не змогла розбудити мовчазного оперативника з задуми.

– І чому це ви з вашими знаннями не стали хоч би лейтенантом поліції?

Штудер рвучко підвів голову.

– Що?... Що ви сказали?... У вас попільничка є?

Слідчий усміхнувся й посунув через стіл мосяжну мис оч к у.

– Я свого часу працював у Граці в професора Гроса. А чому я не зробив кар'єри? Бачте, я колись попик пальці на одній банківській справі. Тоді я був комісаром у міській поліції... Еге ж, а під час війни... Після історії з банком я попав у неласку, і довелося починати все з самого низу. Таке буває... Але я хотів спитати ось що: як ви збираєтесь розв'язувати цю справу? З яких кроків починати?

Спочатку слідчий хотів був присадити цього вахмістра, пояснити йому, хто тут командує; адже, кінець кінцем, відповідальність за розслідування лежить на ньому... Але він відігнав цей перший імпульс. У Штудеровому погляді було щось таке очікувально-несміливе... Тому слідчий сказав досить примирливо:

– Ну, гадаю, почнемо з найзвичнішого. Викличемо родину Вічі, хазяїна... гм... звинуваченого...

– Ервіна Шлюмфа, – перебив Штудер, – уже судженого за грабунок, крадіжки та інші дрібніші злочини. Коли трупа відвезли до судово-медичного інституту?

– У середу ввечері...

– Як ви гадаєте, коли ми зможемо одержати з інституту висновок?

– Думаю, можна б показати труп обвинуваченому... Що ви на це скажете?

Запитання було ввічливе, але думав слідчий десь так: «Хоч би вже ти швидше забирався геть! Сигара смердить, поводишся настирливо, я, звісно, поскаржуся начальству, але що мені з того? Отже, так скоро я тебе не спекаюсь. Тому краще ладком...»

– Показати звинуваченому? – перепитав Штудер. – Везти його туди, щоб він знову дорогою спробував утекти?

– Що? Він хотів чкурнути від вас? І ви мені нічого про це не сказали?

Штудер подивився на слідчого спокійним поглядом і знизав плечима. Ну що можна відповісти на таке запитання?

– Я буду з вами цілком відвертий, пане слідчий, – раптом сказав він, і голос його звучав якось дивно глухо й схвильовано. – Годі нам уже ходити околясами. Ви думаете собі: «Цей старий zdegradований оперативник, що вже має йти на пенсію, хоче попишатись. Набивається в порадики. Але я його провчу. Ще сьогодні, тільки-но він піде, зателефоную до дирекції й поскаржуся...»

Мовчанка. Слідчий стискав у пальцях олівця й малював ним на вимочці кружальця. Штудер підвівся, вхопив стілець за спинку, пересунув його перед себе, зіперся руками на спинку – сигара між двома пальцями в нього все чаділа, – а потім заговорив:

– Я хочу вам дещо сказати, пане слідчий. Я залюбки подам у відставку, коли ця справа розслідуватиметься не так, як я хотів би. Та коли я буду відставником, то матиму право робити, що забажаю. І вийде велика кумедія. Я пообіцяв Шлюмфові взяти його справу в свої руки...

– Ви що, вже зробились адвокатом, вахмістре? – глузливо кинув слідчий.

– Ні. Але ж я можу найняти адвоката. Такого, що розіб'є вдрузки все звинувачення – і то перед судом присяжних. Вам цього хочеться? Тільки уявіть собі гаразд, як воно буде! Вас

викличуть як свідка захисту й тикатимуть вам у вічі всіма промахами попереднього розслідування. Сподобається вам це?

«Та він зовсім схиблений! – подумав слідчий. – Справдешній сутяжник!

І чому арештувати підозрюваного вирядили саме цього Штудера? Якийсь фанатик справедливості! Невже такі ще є на світі? Я ж увесь час йому поступався... Чи він уміє читати думки? Дурна історія! А коли цей Шлюмф і справді не винен, то вийде, чого доброго, скандал, на людей упаде підозра. Краще все ж таки працювати разом з ним». А вголос промовив:

– Дурниць ви наговорили, вахмістре. Я знаю справу ще дуже мало. Нащо такі погрози? Хіба я відмовлявся вислухати вас? Чому ви зразу викочуєте важку артилерію? Ви надто нетерплячий, пане Штудер. Хіба не можна обговорити все цілком спокійно? Ви, здається мені, дуже вразливий, вахмістре, але вам слід би пам'ятати, що й інші люди часом мають нерви... – Слідчий замовк, чекаючи відповіді, й не зводив очей з димучої сигари в Штудеровій руці.

– А, он що! – раптом сказав Штудер. – Он воно що... – Він підійшов до вікна, розчинив його й викинув сигару на двір. – Треба було самому здогадатися. Такі люди, як ви... То в цьому вся причина? Я відчував, що ви щось проти мене маєте. І думав, що це через Шлюмфа... А воно всього-на-всього сигара?

І засміявся.

«Кумедний чоловіча! – подумав слідчий. – Усе на світі розуміє!.. Дим від дешевої сигари! Невже така дурниця справді може нав'язати ворожий настрій?...»

І в ці думки втрутився Штудер:

– Цікаво. Часом нас дратує в людині якась нікчемна звичка: наприклад, куріння дешевих сигар. А на мене так діють дорогі сигарети з золотим мундштучком.

І сів.

– Правда, правда, – тільки й сказав слідчий, але в душі відчув щиру повагу до цього мастака читати думки. А потім додав:

– Я б хотів зараз викликати з камери вашого підзахисного Шлюмфа. Ви хочете бути присутнім?

– Атож. Залюбки. Але, може, ви будете такі ласкаві...

– Звичайно, – усміхнувся слідчий, – я поводитимуся з ним так, що він не буде вішатися знову, принаймні поки що. Бо я можу й інакше. Хочу також поговорити з прокурором. Коли виявиться, що потрібне дальше розслідування, ми залучимо й вас.

Більярд і хронічний алкоголізм

Штудер ударив кием. Біла куля покотилася зеленим сукном, цокнулася об червону, відбилася од борту й просвистіла повз другу білу, ледь не зачепивши її.

Штудер поставив кия на підлогу, покліпав очима й сказав сердито:

– Трохи заслабко!

І саме в ту мить уперше почув густий голос, який йому малося почути ще не раз. Той голос промовив:

– І повір мені, в цій історії з Вічі не все ясне; повір мені, там не сходяться кінці з кінцями... та ти й сам це знаєш. Хоча вони й злапали Шлюмфа...

Далі Штудер не розібрав нічого. Тиша, яка щойно панувала в залі, розсипалася, знову загули балачки за столами. Штудер повернувся й пильно подивився на чоловіка з на диво густим голосом.

Чоловік був високого зросту й мав худе зморшкувате обличчя. Він сидів у кутку кав'ярні за одним столиком із куценьким товстуном. Товстун безперестану кивав головою, притакуючи, а худий стариган сидів, зіперши лікоть на стіл, і говорив далі, піднявши вказівний палець. Губів було майже не видно, певне, чоловік був зовсім беззубий. Ось старий опустил руку, недбало підніс келиха до вуст і тільки тоді помітив, що келих порожній; його суворі вуса розтягла дуже лагідна усмішка – так усміхаються люди, що й самих себе сприймають трохи скептично.

– Розі, – звернувся він до офіціантки, що саме проходила мимо, – ще два келихи.

– Зараз, пане Еленбергер.

Старий ласкаво поплескав її по руці. В рудоволосої офіціантки був такий вигляд, наче в кицьки, що хоче замуркотіти й тільки шукає місця, де б їй ніхто не перешкодив у цьому.

– Твій удар, – сказав Штудерові його партнер, нотар Мюнх, товсту шию якого стискав високий крохмалений комірець.

Примруживши очі, Штудер вивчав розташування куль на більярді, а сам невідчепно думав: «Еленбергер? Еленбергер? І говорить про справу Вічі?» І, зайнятий думкою, що ж це, мабуть, той самий Еленбергер, власник садівничого розсадника в Герценштайні, хазяїн Шлюмфа, звичайно, знову «промазав». Не натер як слід кия крейдою, і кінчик сприснув із кулі з неприємним вискучим звуком.

Сукно більярдного столу, над яким висіла дуже яскрава, затінена дашком зісподу лампа, відбивав угору зеленавий посвіт, що забарвлював хмарку тютюнового диму в якийсь чудний колір. Від столу, за яким сидів старий Еленбергер, почувся сміх, схожий на кректання, але то сміявся не старий, а його товариш, огрядненький куцан. А в тиші, що настала за тим сміхом, Штудер почув голос старого Еленбергера:

– Атож, Вічі не був дурнем. Але Ашбахер... Дводенне телятко не таке...

– Що з тобою, Штудер? – спитав нотар Мюнх.

Штудер мовчав.

Справа Вічі була неначе зачарована. Штудер сподівався забути про неї бодай на сьогоднішній вечір. А тут маєш: прийшов до кав'ярні пограти в більярд, аж тут, ніби навмисне, сидить цей Еленбергер і голосно говорить про справу Вічі. Звісно, про який спокій тепер може йтися...

Спина забитого на фотографії... Спина, до якої не пристало жодної ялинової глички... Рана в потилиці... Химерні імена в родині... Батько – Венделін, дочка – Зонья, син – Армін. Може, й матір звати Анастасія?... А що ж!..

Вічі... це прізвище звучало так, наче гороб'яче цвірінькання. Венделін Вічі, що їздив як комівояжер мотоциклеткою й був знайдений застреленим у лісі... Пані Вічі, що сидить у станційному кіоску й читає романи...

А поки Штудер стояв, зіпершись на більярдний кий, і дивився на гру нотаря, що того вечора, здавалось, був у добрій формі, за його спиною знову пролунав густий приемний голос:

– Що ж то робить тепер наш Шлюмф? Як ти гадаєш, Котеро? Мабуть, ті менти вже злапали його?

Від слова «менти» Штудер аж здригнувся. Його давно вже не зачіпали насмішки, якими обсипали кримінальну поліцію, надто оперативників. Тільки одне це паскудне слово доводило його до шалу. Воно якесь таке, ніби з напханого черева, сказав він колись своїй дружині. І тепер, почувши його з Еленбергерових вуст, він аж крутнувся і втупив у старигана очі.

Він зустрів звернений на нього погляд, і той погляд був неприємний. Штудер не витримав його довго. Дивні очі були в Еленбергера: холодні, а зіниці майже щілинкою, наче в kota. І райдужина дуже світла, сіро-голуба.

– Реванш? – спитав нотар Мюнх. Він мовчки провів серію ударів і скінчив партію.

Штудер похитав головою.

– Ти знаєш отого, за столиком? – спитав він і показав великим пальцем через плече.

Нотар випнув голову з високого комірця.

– Отого старого? Що сидить із товстунчиком? Ще б пак!.. То ж Еленбергер. Він сьогодні був у мене. Через одного чоловіка, Вічі... Та ти ж чув уже про цих людей! Того Вічі, що його кілька днів тому вбито. Він був винен Еленбергерові гроші... Я того Вічі теж якось бачив.

Нотар Мюнх замовк і привітально помахав правою рукою, схожою на риб'ячий плавець. Штудер обернувся й побачив, що старий Еленбергер киває нотареві, підкликаючи до себе. Мюнх рушив через залу до нього. Підійшовши до круглого столика, нотар потиснув старому Еленбергерові руку й кивнув Штудерові, щоб теж підійшов. Коли Мюнх відрекомендував його Еленбергерові, з'ясувалося, що обидва вже чули один про одного. Між іншим, Еленбергерова рука була всипана ластовинням, що кольором нагадувало сухе листя бука.

– Ви образилися, вахмістре, що я тільки-но сказав «мент»? Я бачив – здригнулись, наче лошак, що відчув на собі гедзя.

– Та це ж однаково, – відказав Штудер, – якби садівника назвали «дроворубом».

– Хіба ж ні?

Еленбергер засміявся густим басом, покліпав зморшкуватими повіками, втяг губи між ясна – і не сказав нічого. Обличчя його надовго застигло, і в цю мить він здавався аж надміру старим.

Вони сиділи за маленьким столиком, і їм було тісно. Поряд гуляло відчинене вікно, надворі стояла спека й духота, віяв гарячий вітер, а небо наче хто намастив їдкою сірою мастю.

Офіціантка сама поставила на стіл чотири високі склянки з пивом.

– Будьмо, – сказав Штудер, підняв склянку, вихилив і поставив на стіл. На вусах лишилась біла піна. – Х-хе...

Еленбергер крутив двома пальцями свою склянку на картонній підставці, виконуючи нею повільний танець. Тоді раптом спитав:

– Ви знаєте щось про Шлюмфа?

– Я його заарештував сьогодні вранці, – тихо відповів Штудер.

– Де?

– У матері.

Запала мовчанка. Старий Еленбергер похитав головою – так, ніби йому щось було неясне.

– Мент... поліцаї не завжди відзначаються тонкими манерами, – нарешті сухо промовив він. – Забирати сина від матері... Як на мене, то я волію щепити троянди чи прикопувати їх на зиму.

Нотар Мюнх ніяково затарабанив пальцями по мармуровій стільниці й покрутив шиєю в комірці. Товстунчик, що звався Котеро, а отже, був тим самим старшим садівником, що знайшов трупа, висякався у велику червону хусточку.

Штудер не зважав на тишу за столиком і дивився повз старого Еленбергера у вікно.

– Ну? І як там тепер Шлюмф? – сердито спитав старий.

– А він повісився, – спокійно мовив Штудер.

Нотар гучно плямкнув і спантеличено глянув на свого приятеля Штудера, зате Еленбергер схопився зі стільця, зіперсь кулаками на стіл і спитав гучним голосом:

– Що ти кажеш? Що це ти кажеш?

– Так, – мирно потвердив Штудер, – він повісився. – Вас цей хлопчина, здається, дуже цікавить?

– Ет! – відмахнувся Еленбергер. – Просто він не був мені несимпатичний. Він у мене добре справлявся... А тепер його нема живого. От як... Це вже другий, що його та стара відьма має на сумлінні, вона і ви... і ви, – Еленбергер затнувся. – Отже, він неживий? – спитав старий ще раз.

– Я цього не сказав, – заперечив Штудер і критично подивився на свою сигару. – Я саме вчасно нагодився, щоб того Шлюмфа... врятувати, хоча...

– То він живий? І де ж він тепер?

– У Туні, – благодушно відказав Штудер і сховав очі під повіками. – У Туні, в цюпі. Я вже розмовляв із слідчим, то непоганий чолов'яга, і справа не безнадійна, але темна, ох, темна... Отож-бо й лихо. А суд любить ясні справи, бо тоді судовий розгляд буває ефектний... Але Шлюмф від усього відмагається, і, звичайно, справу розглядатимуть присяжні... А хто ж не знає, які вони бувають.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.